

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ
ЗАПОВІДНИК «ПЕРЕЯСЛАВ»

ПЕРЕЯСЛАВІКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Збірник наукових статей

ВИПУСК 14 (16)

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ
ЗАПОВІДНИК «ПЕРЕЯСЛАВ»

ПЕРЕЯСЛАВІКА
Наукові записки

Збірник наукових статей

**Всеукраїнської наукової конференції
«Переяславська земля та її місце в розвитку української нації,
державності й культури»
(до 100-річчя започаткування музейної справи на Переяславщині;
до 95-ої річниці від дня народження Героя України М.І. Сікорського)
(29 листопада 2018 року)**

Випуск 14 (16)

ПЕРЕЯСЛАВ-ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ – 2018

ПЕРЕЯСЛАВІКА: Наукові записки Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»: / Всеукраїнська наукова конференція «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури» (до 100-річчя започаткування музейної справи на Переяславщині; до 95-ої річниці від дня народження Героя України М.І. Сікорського), 29 листопада 2018 року: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2018. – Випуск 14 (16). – 428 с.

Рецензенти: Молоткіна В.К., доктор історичних наук, професор; Ніколаєць Ю.О., доктор історичних наук, професор.

Редакційна колегія: Лукашевич О.М., кандидат історичних наук, доцент (головний редактор); Бузян Г.М., Заслужений працівник культури України; Вовкодав С.М.; Гайдаєнко І.В., кандидат історичних наук (відповідальний секретар); Жам О.М. кандидат історичних наук; Колибенко О.В., кандидат історичних наук, професор; Кузьменко А.В., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; Тетеря Д.А.; Ткаченко В.М., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; Юрченко О.В., кандидат історичних наук.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

До збірника увійшли матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Переяславська земля та її місце в розвитку української нації, державності й культури» (до 100-річчя започаткування музейної справи на Переяславщині; до 95-ої річниці від дня народження Героя України М.І. Сікорського) на базі Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», яка проходила 29 листопада 2018 року.

Матеріали висвітлюють ідеї національної державності в історії суспільно-політичної думки України; розвиток етнонаціональних відносин на території Наддніпрянщини; археологічні пам'ятки Переяславщини; історію Переяславського краю з найдавніших часів до наших днів; українську етнографію на сучасному етапі; проблеми вітчизняного музеєзнавства.

Для істориків, археологів, музейних працівників, краєзнавців, аспірантів, студентів, усіх, кого цікавлять питання вітчизняної історії.

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

На першій сторінці обкладинки: мініатюра «Перемога Яна Кожум'яки над печенігом» з Радзивіллівського літопису XV ст.

Перекладач та редактор англійських текстів: Василь Набок.

**NATIONAL HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC
RESERVE «PEREYASLAV»**

PEREYASLAVICA
Proceedings

**All-Ukrainian Scientific Conference
«Pereiaslav land and its place in the development of the Ukrainian nation,
statehood and culture»
(to the 100th anniversary of the beginning of the museum business in
Pereiaslav region;
to the 95th anniversary of the birth of Hero of Ukraine M.I. Sikorsky)
(November 29, 2018)**

Volume 14 (16)

PEREYASLAV-KHMELNYTSKY – 2018

PEREYASLAVICA: Scientific notes of the National historical and ethnographic reserve «Pereyaslav»: / All-Ukrainian scientific conference «Pereiaslav land and its place in the development of the Ukrainian nation, statehood and culture» (to the 100-th anniversary of the beginning of the museum work in Pereyaslav region; until the 95th anniversary of the day birth of Hero of Ukraine M.I. Sikorsky), November 29, 2018. Collection of scientific articles. – Pereiaslav-Khmelnitsky, 2018. – Issue 14 (16). – 428 P.

Reviewers: Molotkina V.K., Doctor of Historical Sciences, Professor; Nikolayets Y.O., Doctor of Historical Sciences, Professor.

Editorial board: Lukashevych O.M., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (editor-in-chief); Buzian G.M., Honored Worker of Culture of Ukraine; Vovkodav S.M.; Gaidaienko I.V, Ph.D. in History (responsible secretary); Zham O.M., Ph.D; Kolybenko O.V., Candidate of Historical Sciences, Professor; Kuzmenko A.V., Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher; Teterya D.A.; Tkachenko V.M., Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher; Yurchenko O.V., Candidate of Historical Sciences.

Recommended for publication by the Academic Council of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav»

The collection includes materials of the All-Ukrainian scientific conference «Pereiaslav land and its place in the development of the Ukrainian nation, statehood and culture» (to the 100-th anniversary of the launch of the museum business in Pereyaslav region; to the 95th anniversary of the birth of the Hero of Ukraine M.I. Sikorsky) on the basis of the National Historical and Ethnographic Reserve «Pereyaslav», which took place on November 29, 2018.

The materials cover the ideas of national statehood in the history of social and political thought of Ukraine; development of ethno-national relations on the territory of the Dnieper; archaeological monuments of Pereiaslav region; the history of Pereiaslav from ancient times to the present day; Ukrainian ethnography at the present stage; problems of the national museum science.

For historians, archaeologists, museum workers, local historians, postgraduates, students, anyone interested in ancient history.

In view of the freedom of scientific creativity, the editorial board takes on the publication and articles of those authors whose thoughts are not shared.

**On the first page of the cover: miniature «Ian Kozhummyaka wins pecheneg»
from the Radziwill Chronicle of the 15th Century.**

Translator and editor of English texts: Vasyl Nabok.

ПРОБЛЕМИ І ДОСЯГНЕННЯ МУЗЕЇВ ХАРКІВЩИНИ ЗА ЧАСИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У статті розглядається розвиток музейної мережі Харківської області за часів незалежності, аналізується стан комунальних музеїв та мережі музеїв, що створені при організаціях та установах. Виокремлюються основні проблеми музейної галузі області, а також подаються приклади застосування нових форм роботи у музейній практиці.

Ключові слова: Харківська область, музеї, комунальні музеї, музейна мережа, музейні програми.

Із здобуттям Україною незалежності сталися кардинальні зміни як у культурному просторі в цілому, так і у розвитку музейної галузі. Наряду із позитивними змінами спостерігається ряд негативних явищ. У тому числі – порушення налагодженої системи взаємодій музею і суспільства. Зміна динаміки інтересу до музеїв фіксується в матеріалах державної статистики, знаходить відображення в трансформації музейної мережі країни. Також радянський залишковий принцип фінансування культури, який перейшов у спадщину до нових функціонерів, призвів до катастрофічного недофінансування музеїв усіх рівнів. Разом з тим, ці процеси відбуваються одночасно з вдосконаленням музейної практики, різнобічними пошуками музеїв в області встановлення ефективних контактів як із музейною публікою, так і іншими групами суспільства. Ситуація, що склалася, потребує вивчення та осмислення існуючих проблем та шляхів їх подолання.

Різні аспекти історії та функціонування музеїв Харківщини були і є предметом вивчення спеціалістів різних напрямків: істориків, мистецтвознавців, музеєзнавців. Але предметом цих досліджень є, як правило, або історія окремих музеїв чи колекцій, або окремих напрямків музейної роботи [1; 2; 3; 13]. Заслуговує на увагу науково-допоміжний показник, який є сумісною працею науковців Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна та спеціалістів Харківської державної наукової бібліотеки В.Г. Короленка [4]. Видання надає можливість отримати інформацію з історії музеїв Харківської області, містить джерельну базу, допомагає розібратися у питаннях, що стосуються нормативної бази музейної справи України. Але недоліком видання є те, що довідник укладений без урахування сучасної структури музейної галузі України та складу і розвитку музейної мережі області.

Автором даної статті неодноразово досліджувалися різні аспекти музейної справи на Харківщині. Починаючи з 2006 р., майже щорічно у матеріалах наукових конференцій, що проходили у рамках Сумцовських або Сковородинівських читань, публікувалися аналітичні довідки щодо роботи музеїв Харківщини за підсумками року [6; 7; 11], розглядалися питання підготовки музейних спеціалістів [10], розвитку науково-освітньої роботи та застосування музейної педагогіки у практиці музеїв області [8; 9], досліджувався розвиток музейної мережі Харкова та області за радянських часів та часів Незалежності України [12].

Мета даної статті – проаналізувати проблеми музеїв Харківської області та фактори, що їх спричинили, привернути увагу до цих проблем і показати шляхи розвитку музеїв Харківщини на сучасному етапі. Для написання роботи використовувалися матеріали з архіву науково-методичного відділу КЗ «Харківський історичний музей імені М.Ф. Сумцова», а саме: статистичні звіти про роботу музею за формою 8-нк, річні звіти музеїв Харкова та області, довідки про роботу музеїв, складені за результатами виїздів тощо.

На сьогодні мережа музеїв Харківщини, які знаходяться у віданні Міністерства культури України, налічує 32 музеї державного та комунального підпорядкування. В тому числі: Національний меморіальний комплекс «Висота маршала І.С. Конєва», підпорядкований Міністерству культури України, 4 музеї – обласного підпорядкування, 3 музеї Харківської

міської ради, 5 – підпорядковані міським радам інших міст обласного значення, 19 – районні або сільські комунальні заклади.

Крім цього, працюють 3 філії та 1 відокремлений відділ. Таким чином, загалом, в області працюють 36 музейних закладів державної та комунальної власності.

З них найбільшу кількість складають краєзнавчі (комплексні) музеї, їх в області 23, крім цього, 4 історичних, 2 художніх, 2 літературних і 1 мистецький.

Крім цього, на обліку управління культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації перебувають 72 музеї, створені при організаціях та установах, та 4 приватні.

Більшість з існуючих комунальних музейних закладів Харківської області створені на різних засадах ще за часів радянської влади. Але слід зауважити, що попри економічні проблеми 90-х років, на хвилі піднесення національної самосвідомості на Харківщині було створено цілу низку нових музеїв. У 1991 році відкрито Зміївський краєзнавчий музей. У 1992 р. з'являються Дворічанський, Валківський, Люботинський краєзнавчі музеї. У 1995 р. відкрилася Міська художня галерея ім. С.А. Васильківського. 1997 р. створено Історико-археологічний музей-заповідник «Верхній Салтів», у 1999 р. відкрито Обласну художню галерею «Мистецтво Слобожанщини», 2000 р. – Краєзнавчий музей Печенізького району ім. Т.А. Суліми. Разом з тим, розуміючи, що в складних економічних умовах цього часу робота музеїв на громадських засадах практично унеможливується, намагаючись зберегти ці заклади для громади, у деяких містах обласного значення та районних центрах колишні громадські музеї приймають у комунальну власність. Так, мережу комунальних музеїв доповнюють Куп'янський (1991 р.), Богодухівський (1991 р.), Первомайський (1992 р.), Золочівський (1996 р.), Міський музей К.І. Шульженко (1996 р.), Меморіальний музей-квартира сім'ї Гризодубових (1998 р.) [12, с. 109–110].

Водночас поряд з бюджетними музеями на території області продовжують працювати музейні заклади, створені при організаціях та установах (колишні музеї на громадських засадах).

Зараз тільки у тих музеях цієї категорії, що перебувають на обліку в Управлінні культури і туризму ХОДА, зберігається понад 85 тисяч музейних предметів, які відносяться до Музейного фонду України. З них 4145 віднесені до Державної частини музейного фонду України. Але будь-який контроль за цією величезною часткою культурної спадщини за теперішніх умов майже неможливий. Як правило, більша частина цих музеїв була створена у другій половині ХХ сторіччя як музеї на громадських засадах. За часів СРСР, з одного боку, їх робота суворо регламентувалася партійними органами, з іншого боку, вони знаходилися під методичним керівництвом відділів обласних історичних та краєзнавчих музеїв, що забезпечувало чіткий контроль кількості цих музеїв, нагляд за обліком та зберіганням колекцій та постійне навчання музейного активу. Присвоєння звання «народний музей» надавало право на отримання керівником такого музею заробітної плати з державного бюджету, що посилювало відповідальність за роботу такого музею.

На сьогодні ж неможливо навіть визначити точну кількість музеїв, що створені при організаціях та установах, бо не існує чіткої системи їх обліку, крім того, музеї підпорядковані різним відомствам, які не координують свою діяльність у даній сфері. Також, в суспільстві відсутні правова освіта та усвідомлення відповідальності за недотримання законодавства в музейній галузі та в галузі охорони культурної спадщини. Велика кількість колишніх заводських музеїв після закриття підприємств безслідно зникли. Частина з тих, що збереглися, через відсутність фінансування законсервовані у тому вигляді, в якому перебували на момент кризи 90-х років ХХ сторіччя, тобто у вигляді кімнат трудової та бойової слави, і зараз не приймають відвідувачів. Інші, які збереглися при підприємствах, що стали приватними або акціонерними товариствами, підпорядковуються тільки керівництву цих організацій і дуже часто не бажають співпрацювати ані з методичними центрами, ані з органами культури. Також виведені поза межі впливу органів культури дуже велика кількість музеїв, що створені при навчальних закладах (наприклад, у м. Харкові та області їх налічується понад 300, і жоден з них не перебуває на обліку Управління культури і туризму ХОДА). У Харківській області

методичним центром для музеїв при навчальних закладах є станція юних туристів. Дуже сумнівно, що в закладі, який ніяким чином не пов'язаний з музейною діяльністю, є необхідна кваліфікація та можливості для надання якісної методичної допомоги. Проблемою є і те, що існує велика кількість нових музеїв, створених у останні два десятиріччя, які працюють поза межами музейного законодавства, відмовляються ставати на облік та надавати будь-яку інформацію про свою роботу. Відсутність чіткого правового статусу музеїв, створених при організаціях та установах, єдиного керівного центру для всіх їх видів, нормативних актів щодо створення та роботи таких музеїв, а також механізму впливу на засновників та власників цих музеїв з боку державних органів унеможливорює їх облік та контроль за збереженням колекцій.

У комунальних музеях Харкова і області на сьогодні зберігаються понад 600 тис. музейних предметів. Це безцінні зібрання художніх творів, етнографічні, нумізматичні, філателістичні колекції, вогнепальна та холодна зброя, особисті речі та документи видатних харків'ян, вчених, діячів культури, космонавтів.

На жаль, слід відмітити, що потужний історико-культурний потенціал музеїв Харківщини не використовується повною мірою, в зв'язку з наявністю ряду значних проблем. До головних з них слід віднести недостатність експозиційних площ, неналежний рівень охорони музейних експонатів, недостатній рівень кадрового та інформаційного забезпечення, брак актуальних інформаційних й інтелектуальних технологій. Однією з найбільш важливих проблем музеїв Харківщини є їх незадовільний технічний стан. Це стосується практично всіх музеїв. Невідповідність будівель сучасним вимогам музейного будівництва, нерозвинена інфраструктура, застаріле експозиційне обладнання, повна відсутність сучасного технічного оснащення як в експозиціях, так і у фондах – все це негативно впливає на імідж музейних закладів. Досі у більшості районних музеїв Харківської області збереглися експозиції, побудовані за радянських часів. Крім цього, залишається низка питань, які не вирішуються роками, що створює серйозну загрозу стану збереження експонатів. Зокрема, продовжують залишатися без опалення будівлі Історико-археологічного музею-заповідника «Верхній Салтів», Богодухівського краєзнавчого музею та краєзнавчого музею смт. Слобожанське. Досі не має свого приміщення Люботинський краєзнавчий музей. Виставки музею розташовуються у фойє бібліотеки, яке є прохідним місцем. Охоронна сигналізація відсутня, в штаті музею тільки два співробітники: директор і зберігач, які вимушені по черзі охороняти експозицію. Великою проблемою є вкрай незадовільне забезпечення музейних закладів штатами. Так, у 13 музеях Харківської області у штатних розкладах або 1,5 (директор та техпрацівник), або 2 (директор та зберігач) ставки. Виникає питання, яким чином у таких музеях забезпечувати збереження та облік музейних колекцій, проводити науково-дослідну, експозиційну, виставкову роботу? До того ж, останнім часом з'явилася нова загроза. Через низький рівень заробітної плати у музейній галузі (на сьогодні наукові співробітники музеїв всіх категорій, крім національних, мають зарплату лише на 35 гривень більше мінімальної, більше того, таку ж зарплату мають директори районних та сільських музеїв) у останні роки спостерігається значний відтік музейних спеціалістів. З музеїв уходить найкраща молодь, уходять досвідчені працівники. В Харківській області вже виникали ситуації, коли через відсутність персоналу музеї просто зачинялися. Тобто існує загроза не тільки щодо якості музейного продукту, але загроза збереженню фондів колекцій.

Коріння всіх цих проблем криється у хронічній хворобі всієї музейної галузі України – відсутності належного фінансування. Кошти, якщо й виділяються, то або на вирішення невідкладних проблем (аварійні ситуації), або на косметичні ремонти. Більша ж частина бюджетного фінансування витрачається на видатки споживання (зарплата, охорона, комунальні платежі тощо), а видатки розвитку не лише не зростають, а навіть зменшуються останнім часом. За статистичними спостереженнями, в Україні 85% бюджету музею ідуть на зарплату працівників, 15 % – на сплату комунальних послуг, тоді як у цивілізованих країнах на оплату праці виділяють лише 5–10 % від загального бюджету [14, с. 14].

Крім цього, останнім часом цікавість населення до місцевих музеїв відчутно знизилася. Причини цього очевидні. По-перше, швидкий розвиток комп'ютерних технологій, можливості

аудіо-відеоапаратури, насиченість, у зв'язку з цим, інформаційного простору надають можливість швидко отримати будь-яку інформацію без особливих зусиль. По-друге, велика частина освіченого та допитливого українського населення отримала можливість безперешкодно подорожувати поза межами пострадянського простору і знайомитися з найкращими досягненнями сучасного музейництва в Європі. На цьому тлі маємо музеї із обладнанням, застарілим фізично і морально, музеї-блізнюки, створені за єдиним тематично-хронологічним принципом, заповнені однаковими рушниками, сорочками, предметами побуту, посвідченнями і грамотами, фотографіями та фронтовими листами. Адже, як зазначалося, велика кількість районних музеїв утворені з колишніх музеїв на громадських засадах, і їх експозиції так і залишилися на науковому, технічному та естетичному рівні громадських музеїв 60-70-х років. Для цих музеїв не йдеться про створення якогось оригінального образу експозиції, про сучасні художні рішення або новітні наукові концепції, що врахували би вимоги сьогодення, адже тут не вирішуються питання щодо придбання самого елементарного експозиційного обладнання, для деяких з них гостро стоїть проблема браку експозиційної площі. Навіть ті музеї, що мають експозиції, створені за професійними проектами Харківського художнього фонду наприкінці 80-х – початку 90-х років (Красноград, Барвінкове, Сахновщина тощо) не набагато кращі за колишні громадські. Адже, на жаль, рівень цих проектів дуже низький, і інакше як халтурою ці розробки назвати не можна.

Тож, наші музеї з їх застарілими експозиціями та відсутністю будь-якої інфраструктури не витримують конкуренції і втрачають відвідувачів.

З точки зору автора, критичний стан, у якому перебувають музеї в Харківській області і в Україні взагалі, склався через те, що на сьогодні на всіх рівнях влади відсутнє чітке розуміння тієї ролі, що має відігравати музей у сучасному суспільстві. Складається враження, що Незалежній Україні музеї дісталися в спадщину від радянської влади як додаток, з яким не зрозуміло, що робити: і закрити неначе б то не можна, і утримувати не ясно як і для чого. У той же час незаперечним є факт, що саме музеї займають особливе місце у гуманізації особистості. Саме в музеї з'являється можливість не тільки відчувати емоційний підйом, але й доторкнутися до минулих епох, відчувати своє місце в історії, чого не можуть надати інші освітні інститути. Можновладці повинні добре розуміти місію та можливості музеїв, їх роль у виховному і освітньому процесі і, разом з тим, розуміти потреби музейних закладів. Адже досвід показує, що саме там, де влада любить і пишається своїми музеями, їх любить і відвідує населення, вони є цікавими і для туристів. Вкладаючи кошти в музеї, держава вкладає їх у майбутнє своєї нації, у рівень культури та освіти своїх громадян, їх патріотизм та усвідомлення своєї самотності.

Натомість музеї Харківщини шукають альтернативні джерела фінансування. Одним з таких напрямків є участь у грантових програмах та конкурсах. На жаль, отримати гроші за рахунок грантів вдається не дуже часто. Однак у 2014 р. за рахунок грантової програми «і3» Фонду Ріната Ахметова «Розвиток України» Харківський літературний музей відкрив дитячий освітньо-розважальний центр «Книга», орієнтований на дітей та підлітків. У 2016 р. ідея вуличної бібліотеки Харківського літературного музею «Книжкова кльомба в ЛітМузеї» виграла грант від благодійної організації CANactions. Того ж року співробітниками цього музею за фінансової та організаційної підтримки Благодійного фонду соціального розвитку Харківської області був проведений фестиваль «Віч-на-віч: соціокультурна взаємодія зрячих і незрячих людей».

Також Ізюмський краєзнавчий музей імені М.В. Сібільова у 2010 році став переможцем в програмі «Конкурс малих грантів» благодійного фонду «Громадські ініціативи» з проектом «Оптимізація умов збереження музейної колекції». У 2013 р. Первомайський краєзнавчий музей взяв участь та отримав перемогу у Всеукраїнському конкурсі проектів та програм розвитку місцевого самоврядування з проектом «Відновлення та збереження традицій Слобожанщини шляхом створення Центру народної творчості на базі Первомайського краєзнавчого музею».

Протягом останніх років музеї Харківської області беруть активну участь і перемагають у щорічних конкурсах міні-проектів розвитку територіальних громад «Разом у майбутнє» Харківської обласної ради. У 2012 р. Сахновщинський районний історико-краєзнавчий музей в рамках цього конкурсу отримав кошти на реалізацію програми «Новітні технології музею – нагальна потреба сьогодення», у 2016 та 2018 роках цей же музей разом із районним об'єднанням інвалідів «Союз Чорнобиль України» отримали перемогу в конкурсі із проектами «Облаштування кімнати Чорнобильської слави в комунальному закладі «Сахновщинський районний історико-краєзнавчий музей» та «Облаштування зали «Відомі люди Сахновщинського краю» в комунальному закладі «Сахновщинський районний історико-краєзнавчий музей». У 2015 р. у конкурсі міні-проектів «Разом у майбутнє» перемогу отримав проект Первомайського краєзнавчого музею «Краєзнавчому музею – енергозберігаючі вікна». У 2016 р. у цьому ж конкурсі переміг проект Валківського краєзнавчого музею «Актуалізація минулого для ідентифікації сучасного». У 2018 р. Ізюмський краєзнавчий музей імені М.В. Сібільова переміг у конкурсі з проектом «Історико-культурне та природне надбання як складова збереження екології та розвитку туризму», а Дворічанський районний краєзнавчий музей разом із громадською організацією «Дворічанська районна спілка ветеранів Афганістану» отримали 160 тисяч грн. на проект «Популяризація минулого заради збереження майбутнього» в номінації «Історико-культурна спадщина та розвиток туризму». За рахунок реалізації цих проектів були побудовані нові виставки у музеях, відбувалися часткові ремонти, закупувалося технічне обладнання, розроблялися і проводилися освітні заходи.

Однак незаперечним є той факт, що сьогодні музейна сфера потребує масштабних системних перетворень у всіх напрямках роботи. Також зрозуміло, що одним з головних завдань повинно бути створення нових експозицій. Так само кожен небайдужий музейник розуміє, що на сучасному етапі експозиційне будівництво потребує новаторського підходу, експерименту, критичного переосмислення багатьох колишніх положень і поглядів на зміст експозицій. Сучасна експозиція повинна більш, ніж будь-коли демонструвати зв'язок науки з різноманітністю творчих концепцій, різних авторських поглядів і позицій, відповідати сучасним загальнокультурним та естетичним запитам, мати можливість розвитку за рахунок якісної технічної бази та новітніх технологій. Однак попри все харківські музейні працівники залишаються сам на сам із викликами часу та своїми проблемами.

Тож, усвідомлюючи свою роль у виховному процесі громадського суспільства, та зважаючи на відсутність державної підтримки у вдосконаленні музейних експозицій, співробітники музеїв Харківської області намагаються залучити відвідувачів, розширюючи арсенал методів науково-освітньої роботи.

Хочу нагадати, що за радянських часів основним контингентом музейних відвідувачів були саме учні. Для освітніх закладів колишнього Радянського Союзу відвідування музеїв було обов'язковим, бо це було одним з елементів ідеологічного виховання. Хочу навести деяку статистику: у 1975 році музеї України відвідало 23 416 000 осіб [5, с. 389], у 1990 – 31 800 000 [15, с. 453], а у 2014 – 14 200 000 [15, с. 453], тобто, більш ніж удвічі менше в порівнянні з 1990 роком. Ми бачимо, що, втративши державне замовлення, а з ним і державну підтримку, музеї втратили і велику кількість своїх відвідувачів. Разом з тим, з радянських часів українським музеям дістався у спадок стереотип, за яким музеї, особливо історичні та краєзнавчі, вважаються нудними, нецікавими, сірими, схожими один на один. Зрозуміло, що доля правди в цьому є. Адже, як вже зазначалося, за відсутністю фінансування музеї не можуть створювати сучасні нові експозиції, які б колекції вони не мали. А експозиція або виставка, створена власноруч, з того, що маємо, – і виглядає, як створена власноруч, з того, що маємо. Але правда й те, що сьогодні у культурному просторі України, і, в тому числі Харківщини, з'являються і укорінюються зовсім нові підходи до музейної роботи, які є не тільки цікавими, але й дієвими з точки зору виховання молодого покоління українців. Музеї Харківської області трансформували свою діяльність і пропонують силу-силенну цікавих новітніх форм роботи.

Сьогодні в рамках програми «Музей – храм культури» в Харківському художньому музеї крім «Фермати» працюють клуби «Кудесники», «Натхнення», «Релігії світу», «Університет третього віку» тощо. Успішно проходять тут заняття програми «Краса всередині нас» для вагітних жінок і лекторію для батьків і дітей «Абетка мистецтва». У січні 2016 року Харківський художній музей вперше розпочав цикл занять з дітьми з синдромом Дауна та

аутизмом. Підготовка до цих занять почалась із зустрічі співробітників музею з психологом, який дав коротку консультацію щодо особливостей світосприйняття та поведінки дітей з такими захворюваннями. Після цього відбулося 6 занять, у кожному з яких брали участь до 5-ти дітей. З кожною дитиною працював окремий співробітник музею. Зміст і складність занять змінювалися. Наприклад, на першому занятті діти самостійно або за допомогою батьків створили листівку з використанням елементів орігамі. Іншим разом відбулась прогулянка постійною експозицією «Українське і російське мистецтво XVI – поч. XX ст.», під час якої їм було запропоновано знайти картину, де зображено ялини або зиму. Темою останньої зустрічі був «Портрет» тощо.

Дуже цікавим є досвід Художньо-меморіального музею І.Ю. Рєпіна. На сьогодні в музеї працюють декілька інтерактивних циклів для дітей. Усі вони містять елементи гри і змагальності, а також супроводжуються мультимедійними презентаціями. Причому ці цикли абсолютно різні за своєю наповненістю. Наприклад, на заняттях циклу «І оживають речі» за допомогою музейних предметів відвідувачі знайомляться з історією розвитку речей і явищ, що оточують людину. Під час заняття «Хранителі часу» дітям демонструються різні види годинників. На зустрічі обговорюють, що таке час і навіщо він потрібен, як люди навчилися його рахувати, мають можливість послухати цокання механічних годинників, бій Біг Бена тощо. Лектор демонструє роботу вогнюого годинника, а також показує, як працює годинник із зозулею і як відкривається кишеньковий годинник. Діти можуть самі спробувати визначити час за допомогою пісочного годинника. Під час заняття «Від стилоса до авторучки ...» відвідувачі дізнаються про те, які існували засоби збереження інформації в різні часи, вони можуть спробувати писати гусячим пером, власноруч виготовити глиняну табличку, в якості писала використати кісточку тварини, перевірити, чи справді не витікає чорнило з «невиливайки» тощо.

На заняттях циклів «Азбука мистецтва» та «Українські народні традиції та промисли» діти та дорослі знайомляться з різними жанрами образотворчого мистецтва та народними промислами, представленими в колекції музею, а також випробовують себе у ролі майстрів. Заняття циклу «Найдавніше минуле краю» присвячені різним сторінкам історії міста. На заняттях циклу «Дитяче свято в музеї» відвідувачі мають можливість дізнатися багато цікавого про українські традиційні свята. Також розроблений цикл «Знайомимось з Рєпіним», що має на меті популяризацію творчості художника. І що важливо, що кожен з цих циклів постійно доповнюється новими заняттями.

Безумовно, активно використовує в своїй роботі нові методи і Харківський історичний музей. Для дітей молодшого та середнього віку розроблений цілий ряд заходів з використанням елементів інтерактиву та застосуванням мультимедійних технологій.

Одним з найцікавіших з них є музейний захід-гра «Стежками давніх гончарів», який включає мультимедійну лекцію, ігрові конкурси, майстер-клас з ліплення глиняних виробів та вікторину. Також дуже популярними є музейні заняття «Козацькому роду нема переводу», «Жіноча мода XIX ст. у дзеркалі історії», «Історія поштової листівки» (включає майстер-клас з виготовлення святкової листівки), «Історія солодкого життя», «Диво приходить грудневої ночі» (До Дня Святого Миколая) тощо.

Віддалений на 60 км від Харкова Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди тим не менш є центром проведення фестивалів, фольклорних та літературно-мистецьких свят. Постійними є фестиваль «Сьогодні Купала, а завтра Івана», яблучний пленер «AppInAir», фольклорне свято «Вся надія на Колодія». На ці свята з'їжджаються учасники та відвідувачі із всіх куточків Харківщини. Також співробітниками цього музею традиційно до різдвяних свят проводиться спеціальна програма «Ангели, знизайтесь, до землі зближайтесь...» та вертеп, у яких беруть участь як відвідувачі здалеку, так і мешканці села. У 2015 році Національним літературно-меморіальним музеєм Г.С. Сковороди в у межах програми «ProMuseum» втілений проект «Мандрівець». Це настільна гра, створена за мотивами життя і творчості Григорія Сковороди. В ігровій формі діти не тільки проходять шлях від місця народження філософа (Чорнухи) через всі найвизначніші міста, де він побував (Київ, Петербург, Токай, Дрезден, Переяслав, Москву, Харків), до місця його поховання (Сковородинівка), а й виконують завдання місії («Себепізнання», «Сродна праця», «Сродне навчання», «Дружба», «Свобода», «Бачити двоє: дві натури»), читають афоризми Сковороди і

відтворюють його життєвий шлях. Гра має ігрове поле два на два метри, чималенький м'який гральний кубик і такі ж великі картки й фішки (а зовсім малим дітям дозволяється самим ставати на поле і бути «гральними фігурками»)

Безумовним лідером з впровадження музейного інтерактивну не тільки в Харківській області, а, мабуть, і у всій Україні є Харківський літературний музей. В арсеналі їх роботи – театралізовані свята, інсценування, майстер-класи, квести, розважальні програми, тренінги, турніри, вікторини, кінопокази, рольові ігри, тощо. З метою створення інтерактивного простору у червні 2014 р. в ХЛІМ відкрився дитячий освітньо-розважальний центр «Книга», орієнтований на дітей та підлітків. Основна ідея центру – відкрити книгу для дітей, дати їм відчуття радості читання. Тут використовуються всі новітні освітні методики. На цих заняттях в ігровій формі дитина дізнається про цікаві факти з життя письменників і літературних героїв, пише свою міні-історію, виготовляє собі на згадку маленький сувенір. Нові виставки в центрі – це нові захоплюючі подорожі та цікаві відкриття. Так, наприклад, у 2015 році в центрі відкрилася виставка «Фантастична книга в кабінеті професора Крейзі Форда». На її основі було розроблено декілька програм: проходили квести «Винаходи», «Захоплюючі світи», «Роботи», освітні ігри «Сигнальні вогні на літаках», «Цікаве шифрування», «Подорож на Місяць», «Фантастичне харчування». А за допомогою настільної карткової гри «Машина часу» можна було відправитись у цікаву подорож часом, дізнатися, коли люди почали вимірювати час і чи можна опинитися поза часом, як потрапити в минуле чи майбутнє.

Доповнюють новими формами свою роботу і районні та сільські музейні заклади. Одним з перших серед цих музеїв на Харківщині ввів у свою роботу інтерактивні заняття Куп'янський краєзнавчий музей. Ще у 2009 році у музеї був розроблений цикл заходів з музейної педагогіки «Музейні легенди». Сюди увійшли такі заняття: «Подорож грошей крізь час», «Орел або решка», «Від рубеля до праски», «Історичні пригоди лампи». Також, на базі художніх виставок Куп'янського краєзнавчого музею методистом психологічної служби відділу освіти міськради проводяться тренінгові заняття з розвитку творчих здібностей дітей.

Цілу низку інтерактивних заходів розроблено співробітниками Балаклійського краєзнавчого музею. Наприклад, для дітей середнього та старшого шкільного віку на основі виставки «Любив, страждав, боровся...» та експозиції «Етнографія рідного краю» розроблена історико-літературна екскурсія-вікторина «Тієї слави козацької повік не забудемо». Великою популярністю користуються історико-етнографічний квест «Погляд крізь століття» та інтерактивна екскурсія «Балаклійщина у роки Другої світової війни».

Інтерактивні методи роботи з відвідувачами успішно застосовуються в Ізюмському краєзнавчому музеї ім. М.В. Сібільова. Серед найцікавіших екскурсія-вікторина «Ізюмські козаки: військові походи та побут», інтерактивна екскурсія з елементами театралізації «Ізюм – повітове місто», театралізована екскурсія підготовлену у співпраці із громадською організацією «Ізюмське військово-історичне товариство «Плацдарм» «Визволителям уклін із сьогодення», пізнавальне заняття з елементами гри для дітей молодшого шкільного віку «Наука археологія. Археологічні предмети в музеї».

Підводячи підсумок, можна сказати, що сьогодні в музейній сфері Харківщини, так, як і у всій Україні, продовжують накопичуватися проблеми, породжені безвідповідальним ставленням влади не тільки до музейних закладів, а й до всієї культурної спадщини країни взагалі. Саме через це музеї страждають від неналежного фінансування, не мають можливості створювати належні умови для зберігання та охорони фондів колекцій, не будують сучасних та цікавих експозицій, втрачають кваліфіковані кадри. Але, попри все, саме в останні роки музеї Харківщини перейшли на зовсім інший рівень спілкування з відвідувачем, поступово поєднуючи освітній процес з виховним та роблячи його більш цікавим і змістовним.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Берлин В.Д. В поисках чугуевского художественного наследия / В.Д. Берлин. – Харків: Тарбут Лаам, 2007. – 57 с.
2. Лапчинская Н.В. Из истории музейного строительства в г. Харькове [1805–1934 гг.] / Лапчинская Н.В. // Проблемы музееведения и краеведения / отв. ред. В. Н. Асламов. – Харьков, 1995. – С. 7–10.

3. Літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди. С. Сковородинівка (Харк. обл.): путівник / авт. тексту Т.М. Борисова. – Харків: Прапор, 1972. – 23 с.
4. Музейна справа на Харківщині: становлення та розвиток: науково-допоміжний показчик / укл.: Т.О. Сосновська. В.О. Ярошик. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 228 с.
5. Народное образование, наука и культура в СССР: Статистический сборник – М.: Статистика, 1977. – 448 с.
6. Панченко А.В. Музеї Харківської області у 2015 році. Музейна мережа Харківської області 2011–2015 рр. / А.В. Панченко // Інтерпретація та інтерпретатори: з історії скворородинознавства: Збірник тез і матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди», 14 травня 2016 року). – Харків: Майдан, 2016. – С. 124–132.
7. Панченко А.В. Музеї Харківщини у 2011 році. / А.В. Панченко // Вісімнадцять Сумцовські читання: збірник матеріалів наукової конференції «Музей як соціокультурний інститут в умовах інформаційного суспільства» 18 квітня 2002 р. / Харківський історичний музей. – Харків: Майдан, 2012. – С. 109–113.
8. Панченко А.В. Музейна педагогіка як основна методика науково-освітньої роботи в музейних закладах Харківщини на сучасному етапі / А.В. Панченко // Місія та можливості музею на сучасному етапі: доповіді та матеріали Всеукр. наук. конф до Міжнар. дня музеїв. – Харків: Золоті сторінки, 2008. – С. 80–86.
9. Панченко А.В. Музейно-педагогічні та інтерактивні програми в музеях Харківської області / А.В. Панченко // Всеукраїнський Музейний Форум. Матеріали науково-практичної конференції / Заг. ред. Л.О. Гріффен. – Переяслав-Хмельницький, 2017. – С. 219–222.
10. Панченко А.В. Підвищення кваліфікації музейних співробітників Харківської області. Шляхи та напрямки / А.В. Панченко // VII Луньовські читання. Музейний колектив і його проблеми. Матеріали науково-практичного семінару 24 березня 2016 року / Укл. О.Г. Павлова. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – С. 107–115.
11. Панченко А.В. Розвиток музейної справи на Харківщині у 2006 р. / А.В. Панченко // Тринадцять Сумцовські читання: збірник матеріалів наукової конференції «Сучасний музейний заклад: проблеми вивчення, збереження та популяризації національної історико-культурної спадщини» 18 квітня 2007 р. / Харківський історичний музей. – Харків: ППФ «АлМакс», 2007. – С. 7–11.
12. Панченко А.В. Розвиток музейної мережі та методична робота Харківського історичного музею у 1990–2016 рр. / А.В. Панченко // Двадцять треті Сумцовські читання: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій», присвяченої 100-річчю подій Української революції 1917–1921 років, 18 квітня 2017 р. / Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова. – Харків: Майдан, 2017. – С. 108–117.
13. Панченко І.С. З історії музейної справи на Харківщині (30-ті рр. ХХ ст.) / І.С. Панченко // Культура України. Мистецтвознавство. – Харків: 2000. – Вип. 6. – С. 260–264.
14. Соціологія музею: презентація на тлі простору і часу / Заг. ред. Карпов В.В. – К.: НАКККіМ, 2015. – 218 с.
15. Статистичний щорічник України. 2014 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/0/Arch_zor_zb.htm.

Alla Panchenko

ACHIEVEMENTS AND PROBLEMS OF KHARKOV MUSEUMS DURING THE INDEPENDENCE TIMES OF UKRAINE

This article covers the development of Kharkov museum chain during the Independence times of Ukraine, it analyzes the condition of communal museums and the condition of the museums created at different organizations. The problems of the museum industry are singled out and the examples of new forms of work in museum practice are given.

Key words: *Kharkov region, museums, communal museums, museum chain, museum programs.*